

## **Emlékezés Balogh Tamásra (1905-1985), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára**

### **Remembering Thomas Balogh (1905-1985), Honorary Member of the Hungarian Academy of Sciences**

Balogh Tamás (Thomas Balogh) az MTA tiszteleti tagja (1979), közgazdász, az Oxfordi Egyetem és a Balliol College tanára, gazdaságpolitikus, miniszter, a Lordok Házának tagja 1905. november 2-án Balog Tamás néven született Budapesten és 1985. január 20-án hunyt el Londonban. 1968. június 20-án II. Erzsébet királynő élethossziglani főnemesi címet adományozott számára (Baron Balogh of Hampstead in Greater London), Lord Balogh néven a Lordok Házának tagjává vált. Amint életrajzírója értékeli, élete és munkássága fél évszázadon keresztül hatással volt a brit történelemre; Nagy-Britannia 1930 és 1980 közötti történelmének, különösen a Munkáspárt gazdaságpolitikájának megértéséhez fontos gondolatainak megismerése.

Balogh Tamás középosztálybeli, értelmiségi családban nőtt fel Budapesten. Édesapja, Balog Emil (1872–1963) mérnök, a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság igazgatóhelyettese, édesanyja Lévy Éva (1879–1954) volt. Apai nagyszülei Balog (Bleyer) László (1841–1928) textiláru-kereskedő, a kecskeméti Chevra Kadisa elnöke és Schwarcz Lina (1851–1906) voltak. Anyai nagyapja Lévy Bernát (1834-1896) filológus, orientalista, egyetemi tanár, Poroszországban született, bölcsészdoktorátust a Sorbonne-on szerzett, a Francia Akadémia tagja és a francia Becsületrend lovagja, az Alliance Israelite Universelle közel-keleti kiküldöttje volt, akinek a családi legenda szerint Bismarck miniszterséget ajánlott, de annak feltételét, a kereszténység felvételét, és így a hivatalt nem fogadta el. Lévy Bernát a Lőw Lipót szegedi főrabbinál tett látogatása során ismerkedett meg annak unokahúgával, Kármán Mór testvérével, Kleinmann Minával, akivel összeházasodtak és hat gyermekük született, köztük Lévy Béla (1873-1959) ügyvéd, közíró és Lévy Lajos (1875-1961) orvos, a Pesti Izraelita Hitközség Kórházának igazgató főorvosa (1936-1944). Balogh Tamásnak két testvére volt; húga korán elhunyt. Öccse, Balog Dénes (1912) agrárközgazdász, egyetemi oktató volt Angliában (University of Bristol, University of Exeter).

Balogh Tamás az unokabátyja, Kármán Mór, által alapított Magyar Királyi Tanárképző-Intézeti Gyakorló Főgimnáziumban (az ún. Minta Gimnázium) érettségizett 1923-ban. A gimnáziumot – ahová több, Magyarországon született és később a nemzetközi tudományos életben elismertséget szerző gondolkodó is járt, mint például unokatestvére Kármán Tódor, valamint Szilárd Leó, Teller Ede, Káldor Miklós, Polányi Mihály, Hevesy György – életrajzírói hol a magyar Eton-ként, hol Winchesterként említik. A természettudományok iránti kivételes tehetsége korán megmutatkozott, azonban a háború utáni rendkívüli infláció körülményei között családja nem engedhette meg magának, hogy külföldön tanuljon, amit a sikeres fizikusi tudományos pálya előfeltételének tartott. Egyetemi tanulmányait a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte – ahol Navratil Ákost és Varga Istvánt hallgatta –, 1927-ben államtudományi oklevelet szerzett. Az 1921-23-as német inflációról írt szakdolgozatával ösztöndíjat nyert a berlini Collegium Hungaricumba és tanulmányait a Berlini Egyetemen folytatta 1927-28-ban, ösztöndíjas időszaka alatt dolgozott a Reichsbankban. 1928-30-ban Rockefeller-ösztöndíj segítségével a Harvard Egyetemen tanult. Az ösztöndíj keretében a tanulmányok mellett kutató- és gyakornoki munkát végezett a Federal Reserve és Párizsban a Banque de France számára és egy ideig Londonban élt. Londoni tartózkodása alatt Joseph Alois Schumpeter ajánlólevele révén megismerkedett John Maynard Keyneszel, akit lenyűgözött

Balogh tanulmánya a Franciaországba történő aranybeáramlásról. A tanulmány, első angol nyelvű publikációjaként, Keynes támogatásával jelent meg az Economic Journalban, The Import of Gold into France címmel, 1930-ban. 1931-ben Genfben, a Népszövetségben dolgozott, majd visszatért Londonba, ahol kezdetben Káldor Miklóssal (1908-1986) – legközelebbi barátjával és később legnagyobb vetélytársával – közösen béreltek lakást a Gordon Square-en. 1932 és 1938 között Keynes ajánlására Oswald Toynbee Falk – Arnold Toynbee unokaöccse, Keynes korábbi üzlettársa és kollégája – munkatársa lett Falk bankjában (O.T. Falk & Co.). Falk gondolkodásmódja, kreativitása és éleslátása ugyanolyan inspirálóan hatott Balogh Tamásra, mint ahogy Keynesre is. Falk azon néhány ember egyike volt, akiket Balogh egész életében nagyra becsült.

A harmincas évektől kezdődően vett részt az egyetemi oktatásban, 1934-től 1940-ig a University College London oktatója, 1940-től kezdődően az oxfordi Balliol College-ban oktatott (lecturer), 1945-ben a College tagjává választották, 1945-től 1968-ig mint tutorial fellow, 1968-tól 1973-ig mint senior research fellow, majd 1973-as nyugdíjba vonulását követően haláláig emeritus fellow volt. A College mellett az Oxfordi Egyetemmel is jogviszonyban állt, 1960-ig adjunktus (lecturer), majd 1960-tól egyetemi docens (reader in economics) volt. 1940-1955 között részt vállalt az oxfordi Institute of Economics and Statistics munkájában, ahol több kelet-közép-európai emigráns kutatónak segített munkához jutni. Balogh Tamás életének egyik legfontosabb színtere a Balliol College, az oxfordi egyetemi miliő volt, mind az oktatási és tudományos tevékenységet, mind a társadalmi kapcsolatokat, mind pedig a közéleti és politikai tevékenységét tekintve.

Egyetemi tevékenysége mellett bekapcsolódott a politikai életbe. Míg ifjúkorában Horthy Miklós szimpatizánsa, jobboldali konzervatív gondolkodású volt, később liberálissá, majd a második világháború idején szocialistává vált. Meggyőződése szerint az első világháborúhoz a versenyre épülő gazdasági modell, és a meghatározó hatalmak közötti, a befolyás kiterjesztéséért és ezzel a gazdasági előnyökért folyó verseny vezetett. A Munkáspárt és a baloldali szellemi élet aktív tagja lett. 1943 és 1964 között tagja volt a Munkáspárt Gazdasági- és Pénzügyi Bizottságának. Tagja volt a Munkáspárt szellemi háttéréhez tartozó, annak egyik legbefolyásosabb irányzatát megjelenítő Fabiánus Társaságnak (Fabian Society), 1969-1970 között a Társaság elnöke volt. 1945-től 1979-ig aktívan részt vett a Munkáspárt kormányzati tevékenységében tanácsadóként, vagy közhivatalt vállalva. 1945 és 1951 között a Clement Attlee vezette kormány minden gazdasági ügyekkel foglalkozó miniszterének tanácsadója volt, azonban a legszorosabb kapcsolatot Harold Wilson kereskedelemügyi miniszterrel (1947-51) – aki 1937-től az oxfordi New College oktatója volt – alakította ki. Az 1951-1964 közötti ellenzéki időszakban Wilson a Munkáspárt vezetőjévé vált. Balogh Tamás abban az időben több állam és nemzetközi szervezet tanácsadója volt, ezért sokat utazott, de amikor Angliában tartózkodott hetente legalább egyszer találkoztak és Balogh rendszeresen készített összefoglalókat Wilsonnak; a bizalmasává vált. Wilson 1964-től 1970-ig, majd 1974-től 1976-ig miniszterelnök volt. Balogh Tamást 1964-ben a kabinet gazdasági tanácsadójává nevezték ki, azonban lényegében Harold Wilson gazdasági tanácsadója volt. Wilson második kormányában Balogh Tamás energiaügyi miniszter volt, majd a kormányváltás után a konzervatív kormányzás idején az angol állami energiavállalat, a British National Oil Corporation (BNOC) alelnöke.

A Kormány gazdasági tanácsadójaként, illetve kormánytagként számos gazdaság- és társadalompolitikai döntésnek volt kezdeményezője. Így például javaslatára vált a jövedelempolitika központi kérdéssé és szigorították meg a devizaszabályozást. Jóllehet a gazdasági tervezés minisztériumának létrehozását nem tudta elérni, de javaslatára hozták létre

a Gazdasági Minisztériumot (Department of Economic Affairs) és kezdték el alkalmazni az Egyesült Királyságban az irányadó gazdasági tervezést. Eredményeket ért el az iparszerkezet módosításának terén és kezdeményezésére jött létre az Ipari Reorganizációs Társaság (Industrial Reorganisation Corporation). Több, a brit nemzetgazdaság szempontjából alapvető ügyben látta meg és dolgozta ki a megoldást. Ilyen volt például az 1968. márciusi aranyválság, ami a Bretton Woods-i rendszer válságával annak aranyalapjával kapcsolatban merült fel és Balogh megoldása, konfliktust vállalva az Egyesült Államokkal, mentette meg az angol fontot a jelentős, ismételt leértékeléstől. Hasonlóan jelentős volt az északi-tengeri ásványi anyag lelőhelyekkel kapcsolatos kérdések megoldása; a gáz- és kőolaj kiaknázás módjának és feltételeinek kidolgozása, köztük a gáz felvásárlási árának meghatározása, a petróleum adó bevezetése és BNOC megalapítása. Ellenezte az Egyesült Királyság csatlakozását az Európai Gazdasági Közösséghez és pusztán a Harold Wilsonnal szembeni lojalitás akadályozta meg abban, hogy a tőle megszokott módon, erőteljesebben hangoztassa véleményét.

Több meghatározó gazdaságpolitikai kérdésben tett közzé elemzést akkor is, amikor nem volt a kormány közelében; meglátott olyan összefüggéseket, amelyek másoknak elkerülték a figyelmét. Többek között ilyen volt a harmincas években a válságkezelésre vonatkozó álláspontja. Véleménye szerint a válság megoldása érdekében jelentős állami beruházásokat, köztük hadiipari beruházásokat kell megvalósítani, ami biztosítaná a közel teljes foglalkoztatottságot infláció nélkül. A német példára – és egyben veszélyre – írásban és szóban egyaránt felhívta a figyelmet: a jelentős állami beavatkozás révén vezérelt gazdaság, jelentős mértékben hadiipari tevékenységet végez és sikeres a foglalkoztatottság terén. A korabeli angol kormány a válság idején a klasszikus gazdaságtan talaján állva, nem rokonszenvezett a Balogh javaslatával és nem tulajdonított akkora jelentőséget a német hadiipar fejlesztésének, mint Balogh.

Felhívta továbbá a figyelmet arra – számtalan konfliktust vállalva, többek között korábbi mentorával, Keynes-sel is –, hogy a Bretton-Woods-i rendszer, ami absztrakt szinten ésszerű megoldás, Európa számára káros az adott helyzetben, mert a háború miatt egyensúlytalanság volt a (nyugati) világ gazdaságban; az Egyesült Államokban óriási mennyiségű tőke halmozódott fel, míg Európa a végletekig legyengült. Az Egyesült Királyság számára különösen veszélyes volt az adott konstrukció, a font korabeli tartalékvaluta szerepe miatt. Balogh meglátásai igaznak bizonyultak, 1947 közepén súlyos valutaválság volt az Egyesült Királyságban. Ugyanígy 1945-1947 között 16 milliárd dollár segélyt adott az USA Európa számára és 1948-ban szükség volt a Marshall-tervre. A Bretton-Woods-i rendszer kidolgozói sem a fontválságot, sem hatalmas összegű segély szükségességét nem látták előre; Balogh és a vele egyetértő Káldor Miklós igen.

A szabadkereskedelemmel szemben elvi kifogása volt, mert úgy látta, hogy a nagyobb gazdasági erővel, hatalommal rendelkező államok számára jóval több előnyt biztosít, mint gyengébbeknek.

Balogh Tamás az ötvenes évektől kezdődően a fejlődésgazdaságtan kérdéseivel foglalkozott. Meggyőződése volt, hogy a fejlődésgazdaságtan kulcsproblémáit a periférikus kelet-európai országok történetének kutatása útján lehet fellelni. A fejlődő- és a fejlett országok közötti gazdasági kapcsolatok egyensúlytalanságát több írásában elemezte. Megfogalmazta például, hogy a fejlődő országok mezőgazdasági országrészeiben az oktatást egy összetett fejlesztési program részeként kell kialakítani, amelynek része a radikális földreform. Ennek hiányában egy olyan elitet hoz létre az oktatási rendszer, amely sokkal inkább azonosul a fejlett országok érdekeivel, mint a saját társadalma érdekeivel.

Tanácsadóként jelentős szerepet vállalt az ún. fejlődő világban, véleményét rendszeresen kikérték. Barátja és tanácsadója volt Jawaharlal Nehru indiai, Michael Manley jamaicai és Dom Mintoff máltai miniszterelnöknek, valamint az ausztrál központ bank kormányzójának H.C. Coombsnak. Tanácsot adott többek között a mauritiusi, a brit guyanai, a görög és a szudáni kormánynak, a Latin-amerikai Gazdasági Bizottságnak és az ENSZ szakosított intézményének az Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetnek (FAO).

Kérdés, hogy mit tudott Balogh Tamás, ami miatt a legfelső állami szinteken kíváncsiak voltak a véleményére? Nyilvánvaló, hogy intelligenciája, műveltsége és szakmai felkészültsége mellett személyisége is szerepet játszott ebben. Páratlan készsége volt a kapcsolatteremtésre, az információk megszerzésére és feldolgozására, komplex helyzetek villámgyors, intuitív feldolgozására. Keynes mondta róla, hogy a Baloghhgal folytatott egyórás beszélgetés alatt többet tud meg a londoni történekekről, mint amit ő maga, többnapos tartózkodás alatt képes feltérképezni. Szintén meghatározó vonása volt meglátásainak kendőzetlen közlése mind gyakorlati, mind gazdaságelméleti kérdésekben, akkor is, ha mindenki más eltérő véleményt képviselt; egyfajta civil kurázi jellemezte. Személyiségéről sokat elárul a June Morris által írt életrajzi könyvének alcíme: „a Macaw among Mandarins”.

A gazdaságkutatás módszeréről azt gondolta, hogy a közgazdaságtudomány képes ugyan számszerűsíteni számos jelenséget, azonban áltudomány, mert nem azon az előfeltevésen alapul, hogy az emberi viselkedésnek vannak törvényszerűségei, amelyek felfedezhetőek. Balogh szerint egyébként ilyenek nincsenek. Ez nem jelenti azt, hogy nincs szükség elméletalkotásra, azonban a közgazdasági elméletek nem formalizált matematikai modellek, amelyek leírják a törvényszerűségeket, hanem a valóság értelmezésének fogalmi készletét adják, de nem többek ennél. A közgazdasági elméletekkel kapcsolatban kritikájának alapja az volt, hogy ezek az elméletek, jóllehet törvényszerűségeik leírására nem képesek, mégis úgy fogják fel a gazdasági kapcsolatokat, mintha a gazdaság egy gép volna, törvényszerű ok-okozati kapcsolatokkal. A matematikai modellek módszertani hibáit, köztük a téves előfeltevéseket rendre kimutatta. Azt gondolta, hogy a közgazdászoknak olyan oktatásra volna szükségük, amely a történelmet és a szociálpszichológiát magában foglalja és sokkal inkább a detektív-képességeket, az intuíciót, semmint a matematikai készséget és tudást fejleszti és értékeli. Balogh szerint a mindig változó körülmények között egy adott helyzetben kell problémákat megoldani, ezért sokkal inkább az indukció, semmint a dedukció módszerére van szükség a közgazdasági elméletben is. Az induktív gondolkodásra ösztönzés a Minta oktatási módszerének egyik alapeleme volt, amint Kármán Tódor írja – Örvények és repülők 18. o. - és megjegyzi, hogy ez a módszer egész életében elkísérte.

Keynes jelentős mértékben befolyásolta elméleti munkásságát, – így például azt gondolta, hogy a gazdasági növekedés minden gazdaságpolitika kulcsa – azonban több alapvető kérdésben eltérő álláspontot képviselt. Így például azt gondolta, hogy mind a keynesi („fiskális manipulátorok”), mind a friedmani („monetarista misztikusok”) közgazdaságtan azon a téves előfeltevésen alapul, hogy a piaci verseny tökéletes és a szereplők gyorsan alkalmazkodnak a változó körülményekhez. Szerinte a problémák gyökere éppen az, hogy megszűnt a versenyen alapuló piacgazdaság. Keynes elméletével kapcsolatban azt mondja, hogy három alapvető „hajlamra” – megtakarítás, befektetés, likviditás – épül a gondolatmenete, azonban mindhárom pszichológiai jellemző, egyik sem törvény. Keynes elméletében a fiskális és a monetáris rendszer kölcsönösen hatott egymásra – ez a történelmi tapasztalatok alapján egyértelmű Balogh szerint is, – de nem voltak előre meghatározott ok-okozati kapcsolatok. A neo-keynesiánusokat tekintve Balogh alapvető kritikája az volt, hogy Keynes rugalmas és meggyőző elméletalkotását, felváltották formális modellek – mint például a Hicks-féle IS-LM

modell és a Philips-görbe – amelyek a gazdaságot úgy kezelték mintha gép lenne, nem pedig egy folyamatosan változó, élő rendszer. A monetaristákat a neo-keynesiánusoknál sokkal rosszabbnak gondolta, mert szerintük a jelzőrendszer – egyensúlyi mutatók – beállítása után a gazdaság mintegy robotpilótára állítva működtethető. Balogh szerint téves alapfeltevésük szerint azért, mert a gazdaság magában hordja az önkorrekciós mechanizmusokat, ezért, ha időlegesen le is tér az egyensúlyi pályáról – például a munkanélküliség időleges megnövekedésével – erre visszatér, állami beavatkozás nélkül.

A 2021-ben közzétett *The Palgrave Companion to Oxford Economics* fejezetet szentelt Balogh Tamásnak, amelyben a szerző azt kérdezi, hogy miért van az, hogy Balogh nevét pusztán egy maroknyi közgazdász ismeri és miért nincs hosszú távon mutatkozó hatása a közgazdaságtudományra. A szerző szerint azért, mert azt gondolják róla, hogy Balogh pusztán a közgazdasági irányzatok zabolátlan kritikusa volt, de nem dolgozott ki egy saját elméletet, amely a valóságot jobban magyarázná, mint az általa kritizáltak. Ugyanakkor Balogh nem pusztán a kritikáját fogalmazta meg az említett két alapfeltevésre – verseny, alkalmazkodás – épülő modellnek. A való életben megtapasztalható tények alapján állította például, hogy amennyiben a gazdaságban jelentős szerepre tesz szert a méretgazdaságosság és a piaci folyamatok nem átláthatóak, mert az információk nem hozzáférhetőek, továbbá a technológiai újítások nem véletlenszerűen jelennek meg a gyártóknál, hanem egyes szereplőknél koncentrálnak, akkor feltételezhető, hogy az adott iparág, az adott piac oligopolisztikus. Ha a piac oligopolisztikus, akkor az oligopol cégek nem az árakhoz alkalmazkodnak, hanem ők maguk határozzák meg az árakat. Továbbá, ha az árakat a piac szerkezete miatt a költségek határozzák meg és a költségek rövid távon csökkennek, stabilak, vagy legalább lassabban nőnek, mint a termelés, úgy a kereslet növekedése elsősorban nem az árakra hat, hanem a termelésre, a profitra és a beruházásokra. Ezért például a korabeli nagy kérdések – munkanélküliség, infláció – megválaszolásában a téves előfeltevéseken alapuló keynesi vagy monetarista elmélet nem segíthet; mert nem arról van szó, hogy a magas foglalkoztatottsági arány túleresletet és emiatt inflációt eredményez. Az oligopolizmus problémája hatalmi kérdés. Ezért, például az adott helyzetben az inflációt nem keresletcsökkentéssel – azaz a munkanélküliek arányának növelésével –, hanem szabályozással, az adott iparágak, piacok szerkezetének módosításával kell kezelni.

1941-ben írta, hogy a teljes foglalkoztatottság körülményei között elengedhetetlen egy koordinált ár-bér politika, olyan döntőbírói rendszerrel (tribunal), amely képes a méltányosság kikényszerítésére. A munka és a tőke közötti jövedelemmegosztásra vonatkozó jövedelempolitika a felek megegyezésén alapul gondolatmenete szerint, de mintegy támasztékként ott van mögötte az állam.

Balogh gondolkodásának középpontjában a hatalom nehezen megragadható koncepciója állt. Egyik meghatározó kiindulópontja az egyenlőtlenség mind egy adott társadalmon belül, mind a nemzetközi viszonyokat tekintve. Az egyenlőtlenség jelentős részben hatalmi kérdés; az adott hatalmi berendezkedés fenntartja az elosztás egyenlőtlenségét. Ezért olyan megoldás kell, ami az adott viszonyokat átalakítja. A belső viszonyokat tekintve új társadalmi szerződést szorgalmazott, aminek egyik sarokköve a jövedelemelosztásról szóló megállapodás a tőke- és az alkalmazottak képviselői között.

### **Balogh Tamás főbb munkái**

*Studies in Financial Organization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1947.; *The Dollar Crisis: Causes and Cure; a Report to the Fabian Society*. Oxford: Blackwell, 1949.; *Unequal*

Partners. Oxford: Blackwell, 1963.; The Economic Impact of Monetary and Commercial Institutions of a European Origin in Africa. Cairo: National Bank of Egypt, 1964.; Facts and Fancy in International Economic Relations. Oxford: Pergamon, 1973. és The Irrelevance of Conventional Economics. London: Weidenfeld & Nicolson, 1982

### **Felhasznált irodalom**

Csikós-Nagy, B. (1985). 'Lord Thomas Balogh, 1905–1985'. *Acta Oeconomica*, 35(1/2): 213–215.; Kármán, T. és L. Edson (1994). *Örvények és repülőök, Kármán Tódor élete és munkássága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.; Devine, P. (1995). 'Balogh Tamás és a közgazdaságtan'. *Közgazdász* 38(6):5.; Streeten, P. (2001). 'Thomas Balogh (1905-1985)' in Arestis, P. and M. C. Sawyer (eds.) *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing: 28-35.; Morris, J. (2007). *Life and Time of Thomas Balogh: a Macaw among Mandarins*. Eastbourne: Sussex Academic Press.; Millmow, A. (2012.). 'Oswald Toynbee Falk: Keynes' Model Economist?' *Journal of the History of Economic Thought* 34 (3 September): 397 – 410.; Magyar, L. A. (2021). 'Lévy Lajos életrajza'. *Kaleidoscope* 11(22): 185-190.; Graham, A. (2021). 'Thomas Balogh (1905-1985)' Chapter 15 in Cord, R. A. (ed.) *The Palgrave Companion to Oxford Economics*. Cham: Springer: 347-369.

Simon István  
tanszékvezető egyetemi docens  
Eötvös Loránd Tudományegyetem /ELTE/  
Állam- és Jogtudományi Kar  
Pénzügyi Jogi Tanszék  
email: simoni@ajk.elte.hu